

A debreceni Nagytemplom belső tere

Révész Imre (1826–1881) • Debreceni református lelkész, egyháztörténész és teológiai író, a liberális teológiával szembeforduló „újortodoxia” vezéralakja, a protes-

táns ébredési mozgalom debreceni ágának előkészítője. 1864-ben írta az első magyar nyelvű Kálvin-életrajzot. 1861-ben a Határozati Párt képviselője. [KL]

csak kereste, hanem meglevő lehetőségeinek optimális kihasználásával, új kezdeményezések bátor kockázatásával a gyakorlati megvalósítást is haladéktalanul munkába vette. Ennek volt köszönhető a protestáns iskolaügy, egyesületi élet és sajtó fellendülése, valamint szociális, karitatív intézmények létrejötte (például a Bethesda-kórház 1866-ban). A liberális teológia elsősorban a pesti, sárospataki és nagyenyedi református főiskolákat jellemezte, míg a debreceni teológia az ortodoxia fellegvára volt. A liberális teológia szócsöveként 1858-ban Ballagi Mór szerkesztésében újraindult a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. A liberális teológia természetesen kiváltotta az ellenhatást: az 1860-as években nagy vita bontakozott ki a feltámadás hite körül, s ennek kapcsán jelentkezett az

úgynevezett újortodoxia, amely állást foglalt a bibliai kijentés és az azon alapuló hitigazságok érvénye mellett. Fő képviselője a nagykőrösi Filó Lajos és a debreceni **Révész Imre** volt (ez utóbbi 1864-ben kiadta az első magyar nyelvű Kálvin-életrajzot). A pozitív vallásosság újjáéledésében fontos szerepet játszott az 1841 óta Pesten működő skót misszió.

Miközben a teológusok vitái folytak, a hívők körében – a katolikusokhoz hasonlóan – terjedt a közömbösség, a vallástól való elfordulás. Kis János evangélikus püspök már 1815-ben könyvet írt *A vallástalanságról és a vallásbéli buzgóság meghidegedésének okairól különösen a protestánsok között*, s ebben felpanaszolta, hogy az egyoldalú politikai érdeklődés *csaknem minden vallásbéli dolgokról való gondolkodást kizár a szívből*. Szeremlei Sámuel hódmezővásárhelyi református lelkész pedig *Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon* című, 1874-ben megjelent könyvében úgy látja, hogy *az 1848. év a bibliai hitéletet itt már legnagyobb részben kialudva találta... Középosztályunk a vallás lényegétől és külsőformáitól egyaránt elfordulva nagy mértékben terjeszti a népnél a hitetlen életet*. Ezen a helyzeten majd a 19. század utolsó harmadában kibontakozó ébredési és belmissziós mozgalmak fognak változtatni.

ZSIDÓK

A józsefi népszámlálás 1787-ben 83 ezer zsidót talált a magyar korona országaiban, az 1850-es népszámlálás pedig 369 ezret. Hat évtized alatt tehát négy és félszeres növekedés, azaz évi átlagban 2,4%. Arányszámuk 0,9 százalékról 2,8 százalékra emelkedett. 1869-ben lélekszámuk elérte az 552 ezret (ebből csak 10 ezer Horvátországban), a lakosság 3,6 százalékát. A 18. században főleg nyugat felől, Morvaországból érkeztek hazánkba, a 19. században már az északkeleti irány volt a domináns, Galícia felől jött a zsidók többsége.

II. József halála után több szabad királyi városból (így Pestről is) kiűzték a zsidókat. A városi polgárság a korábbi korlátozások visszaállítását kérte az országgyűléstől. A zsidók képviselői 1790 júniusában Pesten országos gyűlést tartottak, s ők is kérvénnyel fordultak az országgyűléshez. A felvilágosodásra és az emberi jogokra hivatkozva kérték, hogy *szabadjon nekünk is polgároknak, a haza hasznos polgárainak lenni*. Szabad vallásgyakorlatot kívántak, s azt, hogy bárhol letelepedhessenek, házat, telket, földet vásárolhassanak vagy bérelhessenek. Szabadon üzhessenek mindenféle ipart és kereskedelmet, s joguk legyen bármilyen iskolában tanulni. A korabeli zsidó megnyilatkozásokból azonban az a félelem is kiütközik, hogy a jogkiterjesztés a zsidó identitás feladásával, asszimilációval jár majd.

Az országgyűlés a kérdést a közpolitikai (közjogi) rendszeres bizottság elé utalta. A bizottság véleménye és javaslata mindenekelőtt cáfolta a zsidók ellen felhozott vádakot, elsősorban a vérvádat. A bizottság véleménye, amely lényegében a II. József által adott jogok törvénybe iktatását javasolta, az országgyűlésen nem kerülhetett tárgyalásra. Így a zsidók helyzetét a következő évtizedekben az 1790–1791. évi XXXVIII. törvénycikk határozta meg, amely kimondta, hogy a városokban az 1790. január 1-jei állapot érvényes, vagyis az addig beköltözött zsidók maradhatnak, s ha időközben kiűzettek volna, vissza kell fogadni őket. Viszont erre hivatkozva a városok elzárkózhattak a zsidók további betelepülésének engedélyezése előtt.

A kérdés a reformországgyűléseken került ismét napirendre. A felvilágosult reformnemesség zöme a korlátozások feloldása mellett foglalt állást, bár a városok tiltakoztak ez ellen. Az országgyűlés már az 1830-as években javasolta a türelmi adó eltörlését, de erre csak 1846-ban került sor. Az 1839–1840. évi országgyűlés XXIX. törvénycikke engedélyezte, hogy a zsidók – a bányavárosok kivételével – bárhol letelepedhessenek, szabadon kereskedhessenek, bármilyen ipart üzhessenek és gyárat alapíthassanak. Az ugyanakkor hozott váltótörvény pedig a vál-

Zsidó kocsmáros. Nagy Ignác Tisztújítás című színdarabjához készült színpadkép részlete, 1843

Az óbudai zsinagóga. Színezett litográfia, 1837

